

*Москаленко О. В.,**кандидат юридичних наук,**завідувач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАУКУ У СВІТЛІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено актуальним питанням реформування українського законодавства про науку з урахуванням підходів та тенденцій управління науковими дослідженнями в Європейському Союзі. Сформульовано ряд концептуальних пропозицій, спрямованих на входження України до європейського наукового простору як рівноправного партнера.

Ключові слова: наука, рамкові програми ЄС, управління науковими дослідженнями, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Провідні економісти світу давно зійшлися в думці, що найважливішим фактором економічного розвитку держав в останні півстоліття стали технологічні зміни, що виступають результатами наукової діяльності людини. Учення Барро Р., Ерроу К., Ромера П., Узави Х. єдині у наданні науковим знанням значення факторів економічного зростання.

Наука, розкриваючи та реалізуючи інтелектуальний потенціал нації, виступає основою економічного розвитку та промислового зростання будь-якої держави, визначальною умовою її місця у світовому розподілі праці та у геополітичному вимірі. Наука відіграє провідну роль й для стану інноваційної активності в країні, – вона є не просто джерелом ідей, а й необхідним середовищем для прийняття і «виращування» нових знань, розроблення заходів щодо їх реалізації та практичного застосування. Як зазначає Волинкіна М. В., роль науки в інноваційному процесі багатогранна: прогнозування державної інноваційної політики, забезпечення пріоритетних напрямів соціального-економічного розвитку, наукове супроводження процесу засвоєння інновацій у промисловій сфері, фундаментальна підготовка спеціалістів відповідної кваліфікації та ін. [1].

У Стратегії економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 рр. збереження і розвиток наукового потенціалу було проголошено провідним чинником економічної політики держави і визнано вітчизняну науку вищим національним пріоритетом, ресурсне забезпечення якого слід здійснювати першочергово [2, с. 115]. У ст. 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про наукову і науково-технічну діяльність» серед цілей та напрямів державної політики в науковій і науково-технічній діяльності закріплено, що держава забезпечує соціально-економічні, організаційні, правові умови для формування та ефективного використання науково-технічного потенціалу, включаючи державну підтримку суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності [3].

Чимало засобів державного регулювання і підтримки було апробовано та застосовано до сфери науки з часів проголошення незалежності України. Але одноставною залишається думка науковців щодо низької якості її державного забезпечення та неможливості віднайти ефективних напрямів змін як прогностичного характеру, так і тактично-ситуаційного щодо вирішення конкретних проблем організаційного, фінансового, правового характеру.

З цих позицій особливу увагу було приділено останніми роками вивченню досвіду організацій наукової діяльності у країнах європейської спільноти, які виявили підхід сталого розвитку не тільки у сфері економіки, але й науки зокрема. Було опубліковано низку наукових праць, присвячених особливостям розвитку законодавства у сфері науки та інноваційної діяльності в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС). Зокрема, слід відзначити праці таких українських вчених, як Береславського С., Василенко М., Капіца Ю., Луценко Д., Шахбазян К., які розкрили основи законодавчого забезпечення здійснення наукових досліджень та впровадження, застосування отриманих результатів.

Але орієнтир же української держави до входження у «європростір», а також підняття питання щодо розширення повноважень регіонів щодо формування та реалізації власних програм соціально-економічного розвитку ще у більшій мірі актуалізували питання дослідження нормативної платформи ЄС у науковій та науково-технічній сфері з метою закладення відповідних засад й у вітчизняне законодавство з питань наукової та інноваційної діяльності під час роботи з його удосконалення.

З цих позицій сформовано й мету цієї публікації: визначити основні принципи та підходи до управління науковими дослідженнями в країнах європейської спільноти з метою розроблення і запровадження правових механізмів у вітчизняне законодавство з питань наукової і науково-технічної діяльності, кореспондуючих засадам сучасних європейських орієнтирів та тенденцій у науковій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна сказати, що політика в галузі розвитку наукового співробітництва країн ЄС сформувалася в середині 80-х років з того часу, коли ними стали прийматися рамкові програми науково-технічного розвитку (Framework Programmes for Research and Technological Development) на основі досвіду проєктів в атомній енергетиці, сталеливарній і вугільній промисловості, а також загальноєвропейської дослідницької організації COST (European Cooperation on Scientific and Technical Research).

Важливою подією по шляху вироблення загальноєвропейської науково-технічної політики стала програма стимулювання мобільності наукових кадрів та транскордонних науково-технічних проєктів після вступу до ЄС Великобританії, Ірландії та Данії в 1973 р. Перша спільна програма ESPRIT (European Strategic Programme for Research and Development in Information Technology), яка була заявлена саме як транскордонний проєкт, розпочалася в 1982 р. по 16 проєктам з метою вільного обміну на європейському просторі результатами, отриманими в ході досліджень. Об'єктивна потреба в консолідації зусиль у науковій сфері у межах Європи була обумовлена також і стрімким розвитком нових інформаційних технологій, особливого імпульсу яким надали роботи з просування програмного забезпечення і створення локальних мереж передачі інформації у США та Японії.

У 1984 р. була розроблена і прийнята Перша рамкова програма наукових досліджень і технологічного розвитку на 1984–1987 рр. У програмі були визначені цілі на вказаний період, тематичні пріоритети і форми фінансової участі ЄС у цих проєктах. Разом з тим за державами – членами ЄС було збережено право на повну самостійність у сфері розвитку науки і техніки, а союзний рівень визначався як координація політики, що проводиться на національному рівні.

Всього з 1984–2013 рр. було реалізовано сім рамкових програм, які з кожним етапом їхньої реалізації все більше набували характеру рушійної сили для активізації не тільки наукових досліджень, а й залучення їх результатів до сфери промисловості, сільськогосподарства, соціального забезпечення населення. Сьома рамкова програма, розрахована на 2007–2013 рр., передбачила поглиблення тенденцій формування економіки знань та зростання міжнародної конкурентоспроможності європейської економіки. Особливістю сьомої рамкової програми є розширення горизонту намічених завдань з чотирьох до семирічного періоду, а також незмінне збільшення сум, які виділяються з єдиного бюджету ЄС на фінансування інноваційних проєктів по лінії рамкових програм. На реалізацію Сьомої рамкової програми передбачено видатки в розмірі 54,2 млрд. євро, що більш ніж в 16 разів перевищує асигнування на реалізацію Першої рамкової програми

Зазначені програми виявили основні підходи до формування єдиної науково-технічної політики країн ЄС, які отримали свій розвиток на наступних етапах її реалізації, підтвердивши таким чином свою ефективність. До них слід віднести:

1) програмні засади до регулювання наукової та науково-технічної діяльності;

2) багатостороння основа проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (далі – НДДКР) на підставі спільних проєктів в галузі науки і техніки як фактору соціально-економічної консолідації країн ЄС;

3) об'єднання зусиль європейської науки і техніки в рамках створення єдиного вільного ринку інтелектуальної власності і технологій у межах території ЄС;

4) координація науково-технічної політики на рівні країн – учасниць ЄС, в тому числі перспективних напрямів досліджень, та створення сприятливих умов для мобільності вчених і фахівців;

5) економічна доцільність об'єднання фінансових ресурсів на рівні ЄС для виконання спільних для різних країн НДДКР, що вимагають значної фінансової підтримки, яку не може надати певна держава окремо;

6) співфінансування з ЄС національних проєктів, включених в рамкові програми, і залучення до фінансування бізнес-структур;

7) визначення науково-технічної політики на основі потенціалу всіх країн – членів ЄС з урахуванням конкуренції в науково-технічній і технологічній сфері між країнами ЄС, Японією і США.

Слід відзначити формування досить вираженої структури рамкових програм: визначення цілей та пріоритетів європейської науково-технічної політики, формування засобів їх досягнення, а також джерел та обсягів фінансування останніх. Установлені в рамкових програмах наукові та технологічні завдання реалізуються на основі кооперації підприємств, дослідницьких центрів та університетів країн – членів ЄС з можливим залученням суб'єктів наукової діяльності з інших держав, що не мають статусу членства в ЄС, але на партнерських засадах можуть залучатися разом з європейськими партнерами.

Уже через десятиріччя після запровадження програмного управління науковими дослідженнями у ЄС було сферу рам-

кових програм поступово розширено й поширено на питання впровадження отриманих наукових результатів. Такий підхід став підґрунтям для поєднання наукової та науково-технічної політики з інноваційною політикою, створюючи загальноєвропейський науковий та інноваційний простір. Зокрема, Перший план дій щодо інновацій в Європі 1996 р. передбачив три основні напрямки: 1) прискорення впровадження інноваційної культури через підвищення ролі освіти та обмін кращим практичним досвідом, організацію постійних інформаційних форумів на тему «навчання та інновації»; 2) установа сприяючого середовища для легалізації та фінансування інновацій, зокрема підвищення ефективності патентних систем, допомога підприємцям і вченим у захисті інтелектуальної власності, залучення коштів інвестиційних фондів для підтримки інноваційного підприємництва; 3) орієнтування на інновації наукових досліджень, сприяння розробці спільних проєктів дослідницьких центрів, університетів і промислових підприємств на місцевому, регіональному та національному рівнях [4, с. 120]. Таким чином, зазначеним Планом дій з метою збільшення інноваційних можливостей країн – членів ЄС до інноваційної політики включаються освітня, наукова, частково промислова компоненти, питання захисту результатів інтелектуальної діяльності. А у 90-ті роки відбулося об'єднання наукової, промислової, частково економічної і регіональної політики в інноваційну, яка набула системного характеру. Її головною ціллю стало підтримання середовища, яке сприяє створенню нововведень [5].

У той же час фактично формування Європейського наукового простору, яке пов'язують з самітом ЄС в березні 2000 р. у Лісабоні, охоплювало реалізацію курсу щодо створення конкурентоспроможної інноваційної економіки через формування низки конкретних завдань зі стимулювання інноваційного розвитку, а саме:

– утворення «внутрішнього ринку» в науці, області вільного обміну знаннями і технологіями, а також мобільності вчених з метою розширення співробітництва, стимулювання конкурентоздатності та максимально ефективного використання матеріальних ресурсів;

– реструктуризація європейської науки, зокрема, шляхом удосконалення координації національної науково-дослідної діяльності та наукової політики, у рамках якої проводиться й фінансування більшості наукових досліджень у Європі;

– розробка європейської наукової політики, яка відповідає не тільки за фінансування наукової діяльності, але також враховує відповідні аспекти європейської і національної політики в інших областях [6].

Наведені завдання свідчать про вирішення ЄС питань розвитку науки та освіти через паралельний інноваційний розвиток шляхом їх подальшого наближення у правовому забезпеченні та державному регулюванні й утворення єдиного Європейського наукового та інноваційного простору [4, с. 122].

Отже, протягом більш ніж двадцяти років рамкові програми стали основним інституційним інструментом управління науковими дослідженнями в ЄС, яке поступово набуло характеру наднаціонального, трансграничного. Крім того, його орієнтиром стало не тільки підвищення теоретичного знання, виявлення та реалізація наукового потенціалу країн – учасниць ЄС, а й практичне застосування результатів наукових досліджень у реальному секторі європейської економіки та соціального забезпеченні її громадян. Іншими словами, наднаціональний механізм управління науковими дослідженнями в ЄС отримав інноваційне спрямування і став основою для формування єдиної платформи управління науковою та інноваційною сферами.

На шляху до міжнародної співпраці України з ЄС у науковій сфері уже був пройдений чималий шлях у відкритті можливостей для українських вчених і дослідників брати участь у міжнародних грантових програмах, у свободі поїздок на навчання, стажування та підготовку дисертаційних робіт. Перш за все, слід відзначити, що за останнє десятиріччя було доопрацьовано та доповнено нормативно-правову базу з адаптації українського законодавства до законодавства ЄС, зокрема, й у сфері науки. Так, першочергово, необхідно сказати про Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. Також не менш важливим є План дій «Україна – Європейський Союз», схвалений Кабінетом Міністрів України 12.02.2005 р., яким передбачено підготовку інтеграції України до Європейського дослідного простору, зокрема, визнано необхідним: допрацювати спеціальний «План дій поглиблення співробітництва між Україною та ЄС у сфері науки та технологій»; посилювати обмін науковим персоналом в рамках спільних проектів та сприяти участі українських науковців у міжнародних конференціях та форумах; сприяти поширенню інформації про Європейський дослідницький простір через діяльність Національного інформаційного центру України зі співробітництва у сфері науки та технологій.

Але запити і потреби українських учених не задовольняються тими видами співпраці, які реально пропонує європейська сторона. Як показує досвід останніх років, запити українських дослідників та їх європейських партнерів кардинально різняться. Вітчизняні науковці найбільш зацікавлені у пошуку джерел фінансування, зарубіжних партнерів для впровадження власних розробок, у розповсюдженні в ЄС інформації про напрямки, проекти й досягнення українських дослідників, у пошуку зарубіжних партнерів для спільних досліджень, в отриманні інформації про пропозиції щодо співробітництва з боку європейських дослідників та про нові гранти й програми фінансування. Європейська ж сторона, навпаки, левову частку в співробітництві відводить інформаційному обміну наявними досягненнями та результатами діяльності, навчанню, консультуванню тощо, і найменше – фінансовій підтримці, створенню спільних підприємств і виробничим угодам.

Такий явний дисбаланс в інтересах сильно знижує ефективність співпраці між українськими дослідниками і європейськими країнами й актуалізує питання щодо пошуку механізмів оптимізації науково-технологічного співробітництва між ними та Україною. За таких реалій діяльність держави має активізуватись у напрямку прийняття ними спільних з ЄС політико-правових рішень щодо реалізації заходів з підвищення наукового іміджу України, довіри до неї та її інтелектуальних ресурсів як інноваційно та стратегічно привабливих. Такі завдання не здатні реалізувати українські вчені самостійно та поодино, тому задля спрямування міжнародно-фінансових потоків до вітчизняних наукових досліджень і розробок вкрай потрібне зростання як формального, так і неформального спілкування представників влади, а також Національної академії наук України та галузевих академій з можливими інвесторами й керівниками європейських організацій з обговоренням різних форм кооперації та взаємодії.

Такий стратегічний напрямок у відносинах між Україною та ЄС в науковій сфері вимагає розширення правових механізмів та засобів програмного підходу в управлінні вітчизняною наукою. Перш за все, наука України увійде частиною до європейського наукового простору у разі запровадження формування спільних програм наукових досліджень Україна – ЄС з поширенням на них умов фінансування за поточною рамковою

європейською програмою щодо наукових досліджень та інновацій. Причому важливим акцентом має стати прирівнювання українських наукових організацій та вищих навчальних закладів до європейських при створенні консорціумів з метою отримання грантового фінансування. Таке положення матиме значення стимулу в поданні заявок українських суб'єктів наукової діяльності на фінансування в межах поточних рамкових програм ЄС, оскільки зараз вони відчувають гостру недостатність інформації про потенційних партнерів в Європі й складність у встановленні зв'язків з ними. Але зазначена можливість потребує підкріплення й у національному законодавстві, яке зараз не визначає «грантову» форму фінансування наукових досліджень і умов її здійснення.

Іншим важливим кроком в напрямку євроінтеграції української науки може стати отримання права на пріоритетне фінансування спільних програм наукових досліджень Україна – ЄС за інших рівних умов щодо відповідності тематики дослідження пріоритетним напрямкам наукової і науково-технічної діяльності у Європі із його закріпленням у відповідній рамковій програмі.

Ефективним правовим засобом наближення не тільки науки й промисловості, але й українського та європейського наукового просторів може стати створення спільних малих інноваційних підприємств, діяльність яких буде спрямовано на реалізацію об'єктів права інтелектуальної власності, створених під час проведення досліджень українськими суб'єктами наукової діяльності, на території країн – учасниць ЄС. Формою участі у таких підприємствах з боку вітчизняних наукових установ має бути майнові права інтелектуальної власності, а з боку другої сторони, – грошові внески. Такий вид інвестування виконання наукових та інноваційних проектів може стати добрим варіантом фінансування наукових досліджень поряд із грантовою системою і потребує прямого законодавчого закріплення його механізму. Більше того, реалізація такої моделі співпраці між європейськими і українськими дослідними організаціями вимагає вирішення в національному законодавстві питання щодо належності прав інтелектуальної власності на результати наукових досліджень, що створені державними суб'єктами наукової діяльності або за рахунок бюджетного фінансування, яке й сьогодні немає чіткої відповіді.

Висновки. Таким чином, європейський приклад організації управління науковими дослідженнями підтверджує доцільність проведення роботи з удосконалення вітчизняного законодавства про освіту і науку, перш за все, у поєднанні з роботою щодо подальшого розвитку законодавчого поля про інноваційну діяльність, які нерозривно з'єднані як у межах національної інноваційної системи, так і при реалізації інноваційного циклу. Більше того, особливу актуальність для національних суб'єктів наукової діяльності має досвід ЄС щодо здійснення не лише національного програмування управління наукою, а й переходу до трансграничного співробітництва у плануванні та підтриманні наукових досліджень, в тому числі у питаннях фінансування.

Література:

1. Волынкина М. В. О проблемах законодательного обеспечения научной и научно-технической деятельности. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.igumo.ru/nauka/innovacii/stat/o-problemakh-zakonodatel'nogo-obespechenija-nauchnoj-i-nauchno-tehnicheskoy-deyatelnosti/> – Перевирено 07.08.2013.
2. Про стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки; Указ Президента від 28.04.2004. – 493/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 18. – С. 1278.
3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закону України від 13.12.1991 р. № 1977–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – С. 165.

4. Інновації у Європі / за підг. В. М. Троян // Наука та інновації. – 2005. – Т. 1. – № 3. – С. 120–123.
5. Шелобская Н. Новые направления инновационной политики ЕС. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/12_4_03.htm – Перевірено 07.08.2013.
6. Европейское научное пространство – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gic.vsu.ru/european_programs/european_scientific_area – Перевірено 07.08.2013.

Москаленко Е. В. Вопросы реформирования национального законодательства о науке в свете евроинтеграционных процессов в Украине

Аннотация. Статья посвящена актуальным вопросам реформирования украинского законодательства о науке с учетом подходов и тенденций управления научными исследованиями в Европейском союзе. Сформулирован ряд концептуальных предложений, направленных на вхождение

Украины в европейское научное пространство как равноправного партнера.

Ключевые слова: наука, рамочные программы ЕС, управление научными исследованиями, инновационная деятельность.

Moskalenko E. Issues of reforming the national legislation on science in the light of European integration processes in Ukraine

Summary. The article is devoted to actual issues of reforming of the Ukrainian legislation on science approaches and trends of management of scientific research in the European Union. Is formulated a number of conceptual proposals for the entry of Ukraine into the European research area as an equal partner.

Key words: science, framework programme of EU, research management, innovative activity.